

LARI HOKKANEN

Selittävä tekijä

Ihmistieteellinen tutkimus ja tutkijat lavalla

Miksi on tärkeää tiedostaa mitä ei tiedetä? Entä mitä tapahtuu, kun tahallinen tai tahaton tietämättömyys kietoutuu valtaan? Muun muassa näihin kysymyksiin paneuduttiin NEGA-TE-tutkimushankkeen ja Kriittisen Korkeakoulun tiedeviestinnällisessä esityksessä.

Selittävää tekijää pilotoitiin joului- ja tammi-kuussa kahdella näytöksellä Tampereen yliopiston Teatterimontussa ja Helsingin Oodi-kirjaston Majansalissa. Esityksessä kolme yhteiskuntatieteilijää, Paula Alanen, Anne Koski ja Jaana Parviainen, kertoi tutkimustuloksistaan. Näyttelijä-juontajat Jouko Enkelnotko ja Laura Hänenen konkretisoivat tutkijoiden kertomuksia humoristisilla välipuheilla ja tutkimusprosessien dramatisoinneilla. Esitys muistutti osin livejournalismia, kuten Helsingin Sanomien *Mustaa laatikkoa*, ja dokumenttiteatteria. *Selittävä tekijän* pilottiesitys oli innostava ja onnistunut yritys tuoda tärkeää teemaa esille.

Esityksen punainen lanka juontui tutkijoiden ”Tietämättömyyden tilassa: Negatiivinen asiantuntijuus ja tietoyhteiskunnan rapautuminen Suomessa 2020-luvulla” (NEGATE) -tutkimushankkeen tuloksista. NEGATE:ssa on tutkittu tietämättömyyden roolia tietämisen rinnalla. Esityksessä teemaa käsiteltiin monipuolisesti perustavanlaatuisien kysymysten kautta: Miltä tietopohjalta päätöksiä tehdään organisaatioissa? Miten tehdä päätöksiä ja miten organisaatio voi toimia erityisesti silloin, kun ei tiedetä? Mitä seurauksia on sillä, että tietämättömyyden roolia ei ymmärretä ja hyväksytty tietämisen rinnalla?

Paula Alasen ja Anne Kosken osioissa tietämättömyyttä lähestyttiin sen kautta, mitä on arvotettu hyväksi tiedoksi. Seuraako tilastojen ylimalkaisesta seuraamisesta vääränlainen usko siihen, että ”tiedetään”, ja samalla unohdetaan epävarmuudet? Alanen avasi suomalaista koulutusjärjestelmää luhmannilaisen systeemiteorian avulla. Järjestelmä valikoi urille oppilaita heidän saamiensa arvosanojen perusteella. Koulusysteemi vuorovaikuttaa muiden järjestelmien kanssa erityisesti arvosanojen kautta. Haasteena on se, että muun muassa arvosanoihin perustuvat tilastot häivyttävät pois esimerkiksi koulujen sisäisiä dynamiikkoja ja oppimattomuuksia.

Anne Koski käsitteli Nokian kohtaamia haasteita. Hänen mukaansa yrityksen insinööripuolen luotto numeroihin ja ”Excel-johtamiseen” syrjäytti organisaatiotasolla intuitiivisen tiedon ja erityisesti käyttöliittymäsuunnittelijoiden näkemykset. Tämän lisäksi lisäksi Nokialla suhtauduttiin tietämättömyyteen ylimielisesti. Seurauksena

syntyi hierarkioita: kuka saa tietää ja kuka ei. Hierarkiat laskivat joidenkin työntekijöiden työmotivaatiota, kun heidän tietoaan ei pidetty legitiiminä. Tällaisessa tilanteessa on kyse episteemisestä epäoikeudenmukaisuudesta, joka oli yksi esityksen tärkeistä teoreettisista linseistä¹. Nokian vallannut episteeminen epäoikeudenmukaisuus oli Kosken näkemyksen mukaan omiaan vaikuttamaan yhtiön kriisiin: palveluiden ja käyttöliittymien rooli kasvoi matkapuhelinmarkkinoilla, mutta Nokialla kyseisistä teemoista tietävien tietoa ei pidetty yhtä tärkeänä kuin numeraalista tietoa.

Alasen ja Kosken case-esimerkkien jälkeen Jaana Parviainen käsitteli aihetta hieman yleisemmästä näkökulmasta. Tietämättömyys voi olla tahallista tai tahatonta, ja samoin se voi olla joko olla episteemisesti ”hyveellistä” tai ”paheellista”. Tietoista ja hyveellistä tietämättömyyttä on esimerkiksi niin sanottu negatiivinen asiantuntijuus, jossa ymmärretään refleksiivisesti oman tiedon rajat. Paheellista ja tietoista tietämättömyyttä edustaa muuan muassa öljy-yhtiöiden suhtautuminen ilmastoon. Vieraileva puhuja Johanna Vehkoo jatkoi tietämättömyyden synkällä puolella kertomalla strategisesta trolloimisesta, jota äärioikeisto käyttää hyväkseen siltä pohjalta, että oikeuslaitos ei osaa suhtautua asiaan oikein. Ironista äärioikeistoa on vaikea ymmärtää, mikäli ajattelee, että ”internetissä puhutaan totta”. Vehkoon tarina muistutti kylmäävsti kuinka heikosti teknologian yhteiskunnallisia vaikutuksia ajoittain ymmärretään.

Kaikki puhujat jakoivat saman tausta-ajatuksen: tietoyhteiskunnan rinnalla ollaan tietämättömyyden yhteiskunnassa, ja tietämättömyyden roolia ei vielä ymmärretä julkisessa keskustelussa tarpeeksi hyvin. Keskeistä olisi ylipäätään huomioida tietämättömyyden moninaiset muodot tiedosta puhumisen rinnalla.

Tietämättömyyden politiikka

Parviainen käsitteli esityksen loppupuolella tutkimusryhmänsä tuloksia poliittisesta päätöksenteosta korona-aikana: miten tehdä päätöksiä, kun ei tiedetä? Tutkimusryhmä paneutui siihen, kuinka poliitikot suhtautuvat tietoon ja ei-tietämiseen. He löysivät useampia suh-

”On monia hyviä syitä siihen, että poliittiset päätöksentekijät eivät ajattele kuin tutkijat.”

tautumistapoja: osa poliitikoista hirttäytyi kiinni tietoon, osa oli kaikkietäviä arrogantteja, osa avoimia, mutta hukkuivat todennäköisyyksiin – ja osalta löytyi episteenmistä nöyryyttä. Tutkimusryhmän mielestä nöyryys voi olla päätöksenteossa hyväksi, ja vastoin yleistä ajattelua poliittinen uskottavuus ei heidän mukaansa riipu kaikkietävydestä. Se on kiinnostava, jatkotutkimuksen arvoinen huomio. On kuitenkin huomioitava, että kysymys uskottavuudesta on eri kysymys kun episteenmisen asenteen vaikutus päätösten laatuun. Kosken Nokiaa koskevassa puheenvuorossa toki nähtiin, mitä episteenminen asenne voi tarkoittaa toisessa kontekstissa.

Parvialaisen osuudessa ei keskitytty päätöksentekoon ja päätösten laatuun sinänsä, mutta on kiinnostavaa pohtia, miten poliittisia päätöksiä pitäisi tehdä epävarmuuden vallitessa. Yksien mielestä pitää kerätä ja analysoida enemmän dataa ennen isojen päätösten tekemistä, kun taas toisten mielestä on luotettava heuristiikkoihin kuten varovaisuusperiaatteisiin. Toki on niin, että suurin osa päätöksentekoprosesseista epävarmuuden alla vaatii episteenmistä nöyryyttä². Ongelmana on vain se, että niiden tuominen poliittisiin prosesseihin on vaikeaa tunnetuista syistä: politiikka on oma maailmansa, ja sen logiikka on erilainen kun tieteen³. Tutkijoiden on tärkeää korostaa tiedollisia hyveitä (poliittisen) päätöksenteon yhteydessä. Tiedollinen ylimielisyys on haitallista, ja on usein hyödyllistä lisätä tietoa ja erityisesti tietämättömyyttä koskevaa refleksiivisyyttä.

Esityksessä olisi voitu kuitenkin lyhyesti keskustella siitä, kuinka paljon politiikan logiikasta voi ja pitäisi puhua tieteen logiikalla. On monia hyviä syitä siihen, että poliittiset päätöksentekijät eivät ajattele kuin tutkijat. Tiede ja tieteellinen ajattelu on hidasta, politiikan piirissä täytyy usein tehdä nopeasti päätöksiä vähäisellä tiedolla, eikä tutkijoille olennaisessa epävarmuuden tilassa elämiselle ole samalla tavalla tilaa. Voi ajatella, että kun ei-episteenmisten arvojen keskeinen rooli päätöksenteossa hyväksytään, episteenmisille arvoille jää vähemmän tilaa⁴. Parvi-

ainen toi esiin, että tiede ei poista tietämättömyyttä, vaan luo lisää kysymyksiä ja on yksi tapa hallita epävarmuutta. Kyse lieenee aste-eroista, mutta tutkijalla ei ole päätöksentekijän panoksia pelissä samalla tavalla kuin hallituksessa (tai yrityksen johdossa), jolloin yhtäältä-toisaalta-ajattelulle on aivan eri tavalla mahdollisuuksia. Tällaiselle vertailevalle pohdinnalle erilaisten kontekstien vaikutuksesta olisi voinut olla tilaa esityksessä. Uteliasta kuuntelijaa olisi muutenkin kiinnostanut kuulla lisää syistä ongelmien takana (psykologia, kannustimet, institutionaaliset kulttuurit), mutta aikarajoite on ymmärrettävä.

Tietämättömyyden lisäksi keskeisenä teemana esityksessä olivat tutkijan haasteet akateemisen kapitalismin rat-
taissa. Esityksessä saivat kyytiä tutut rasitteet kuten itsensä brändääminen, byrokratia ja julkaisutehtailu. Kyseisten teemojen käsittelyä on tehty muualla kiinnostavammin (Juha Jokelan *Dosentit*), mutta koko salin nauraessa kokonaiskustannusmallille (!) allekirjoittaneen mielessä kävi, että kenties ainakin tässä näytöksessä viestittin tutkijoilta tutkijoille, jolloin avautumisilla oli funktio kollektiivisena henkireikänä. Kaiken kaikkiaan, *Dosenttien* ja *Musta laatikon* tapaan *Selittävän tekijän* kaltaisia esityksiä näkisi mielellään Kansallisteatterin lavalla.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Miranda Fricker, *Epistemic Injustice: Power and the Ethics of Knowing*. Oxford University Press, Oxford 2007.
- 2 David Thorstad, General-purpose institutional decision-making heuristics: The case of decision-making under deep uncertainty. *The British Journal for the Philosophy of Science*, tulossa.
- 3 Paul Cairney, *The Politics of Evidence-Based Policy Making*. Palgrave Pivot, London 2016.
- 4 Hieman samaan viittasivat Korvela ja Vuorelma vastatessaan Ilkka Niiniluodolle, että politiikan totuuksista voi olla vaikea puhua tieteenfilosofian termein. Paul-Erik Korvela & Johanna Vuorelma, Poliitiikan totuudet eivät ole tieteenfilosofiaa. *Tieteessä tapahtuu* 38(1), 2020, 51–55.